

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra germanistiky a slavistiky

Studijní program Filologie

Studijní obor Cizí jazyky pro komerční praxi

Kombinace angličtina - ruština

Bakalářská práce

„Rusínský jazyk a jeho dialekty“

Anna Pismak

Vedoucí práce:

Mgr. Bohuslava Němcová, Ph.D.

Katedra germanistiky a slavistiky

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2019

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2019

Poděkování:

Rád bych tímto poděkovala vedoucí mé bakalářské práce Mgr. Bohuslavě Němcové, Ph.D. za pomoc a rady při zpracování této práce a za čas, který mi věnovala.

Také bych chtěla poděkovat mé rodině za podporu při mém studiu.

Obsah

1	Úvod	1
2	Historický vývoj rusínského národa a jeho jazyka.....	3
2.1	Slovanské osídlení a příchod Maďarů do Karpat	4
2.2	Podkarpatská Rus v novověku a v době osvícenství	6
2.3	Počet Rusínů.....	13
3	Písemnictví podkarpatskoruské a spisovný jazyk.....	16
3.1	Charakteristika rusínského jazyka.....	16
3.2	Vývoj a začlenění rusínského jazyka	19
4	Podkarpatoruská nářečí.....	26
5	Závěr	38
6	Resumé	39
7	Seznam použité literatury a pramenů	40
8.	Přílohy	43

Rusínská abeceda ¹				
Velká písmena	Malá písmena	Název	Transliterace	Výslovnost
А	а	а	a	/a/
Б	б	бы	b	/b/
В	в	вы	v	/v/
Г	г	гэ	h	/h/
Ґ	ґ	гы	g	/g/
Д	д	ды	d	/d/
Е	е	е	e	/ε/
Є	є	є	je	/jε/
Ё	ё	ё	jo	/jɔ/
Ж	ж	жы	ž	/z/
З	з	зы	z	/z/
І	і	і	i	/i/
Ї	ї	ї	ji	/ji/
И	и	и	y	/ɪ/
Ы	ы	ы	y	/ɨ/
Й	й	йы	j	/j/
К	к	кы	k	/k/
Л	л	лы	l	/l/
М	м	мы	m	/m/
Н	н	ны	n	/n/
О	о	о	o	/ɔ/
П	п	пы	p	/p/
Р	р	ры	r	/r/
С	с	сы	s	/s/
Т	т	ты	t	/t/
У	у	у	u	/u/
Ф	ф	фы	f	/f/
Х	х	хы	x, ch	/x/
Ц	ц	цы	c	/ts/
Ч	ч	чы	č	/tʃ/
Ш	ш	шы	š	/ʃ/
Щ	щ	щы	šč	/ʃtʃ/
Ъ (do r. 1945)	ъ	їть		/ji/,/i/
Ю	ю	ю	ju	/ju/
Я	я	я	ja	/ja/
Ь	ь	měkký znak (ірь)	'	
Ъ	ъ	tvrdý znak (ip)	'	

¹ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А. Русинський язык у зеркалі нових правил про основні і середні школи з навчанням русинського языка. — 2. — Пряшев: Русин і Народны новинки, 2005. — С. 7. — 128 с. — ISBN 80-88769-61-2.

1 Úvod

Rusíni jsou jedním z nejstarších východoslovanských národů. Již ve 2. století našeho letopočtu se předkové Rusínů usadili v oblasti Karpat - nejvzdálenější jihozápadní části moderní Ukrajiny. Na původ Rusínů existují různé názory. Předpokládá se, že moderní Rusíni pocházejí z kmene Bílých Chorvatů. Celá historie Rusínů je bojem o zachování jejich národní identity v nejtěžších podmínkách. Od 6. století země podkarpatských Rusínů patřily Avarům - asijským nomádům, kteří vtrhli do karpatské kotliny. Od 7. století byly tyto země pod vlivem prvního západoslovanského státu Velké Moravy. Od roku 903 jihokarpatské území připadá nově vznikajícímu státu Maďarů - Uherskému království. V této době se také objevuje nové označení pro podkarpatské Slovany: Rusíni (Rutheni). Politicky a administrativně se Podkarpatská Rus jako celek (včetně všech horských oblastí) stala integrální součástí Uherského státu a trvalo to více než 1000 let - až do konce První světové války, během které došlo ke genocidě Rusínů. Právě ta skutečnost, že Rusíni žili v různých státech, vedla k vytvoření regionálních skupin Rusínů, které vykazovaly některé etnokulturní rozdíly a u nichž se vyvíjely různé dialekty. Nehledě na to si Rusíni a jejich předkové zachovali rusínské sebeuvědomění, historickou paměť a pocit jednoty všech Rusínů.

Cílem této bakalářské práce je nastínění vývoje rusínského národa a jeho jazyka. Budeme zkoumat nejdůležitější a nejzajímavější události v historii karpatských Rusů a jazykovou otázku rusínského jazyka. V této práci jsme vycházeli především z prací uznávaných odborníků v oblasti historie, jazyka a literatury karpatských Rusů, jako jsou Georgij Gerovskij, Alexandr Duličenko a Ivan Pop.

Bakalářská práce se skládá ze tří kapitol. V první kapitole se zabýváme historickým vyvojem Podkarpatské Rusi, uvádíme obraz poměru politických, církevních, jazykových a osvětových. Ve druhé kapitole se budeme zabývat podmínkami, za kterých se rusínský jazyk utvářel, a představíme osobnosti, které měly na jeho utváření zásadní vliv. Dále se budeme věnovat i jiným jazykovým prvkům, které jsou v rusínském jazyce

přítomny, a vlivu, který měla církev a slovanský jazyk na formování rusínštiny. Seznámíme se se známými osobnostmi, které přispěly k rozvoji rusínského jazyka a literatury (Alexandr Duchnovič, Adolf Dobrjanskij). Ve třetí kapitole budou charakterizovány dialekty Podkarpatské Rusi.

Tato práce je určena především čtenářům, kteří se chtějí dozvědět více informací o Podkarpatské Rusi, o historii a vývoji tohoto regionu, o rusínském národu a o utváření rusínského jazyka a jeho dialektch.

2 Historický vývoj rusínského národa a jeho jazyka

Již několik století patří Rusíni k původnímu obyvatelstvu jižních a severních svahů severní části Karpat. Toto území se dnes rozkládá na území čtyř států: Ukrajiny (Zakarpatská oblast), Polska (zejména Lemkovský region na jihovýchodě země), Slovenska a Rumunska (Marmarošská oblast). Podle sčítání obyvatel z r. 2011 celkový počet Rusínů po celém světě byl 100 000 lidí.² Lze však předpokládat, že je počet Rusínů mnohem větší (přibližně 1,5 milionu)³.

Kromě těchto zemí žije menší počet karpatských Rusínů v Rumunsku (8 934 osob), Maďarsku (10 000 osob), Srbsku (15 626 osob), Chorvatsku (2 789 osob) a České republice (1 109 osob). V žádném státě nemají Rusíni administrativně vyčleněné území.

Rusíni žijí na rozhraní dvou velmi rozsáhlých jazykových areálů: západoslovanského a východoslovanského. V jazykové komunikaci však často využívají místní nářečí.

Rusíni pocházejí z Tiverců, Uličů a Bílých Chorvatů (Charvátů), kteří v 6. - 7. století obývali východní Karpaty. Autorství výrazu Rusíni je připisováno císaři Alexandru III., který nesouhlasil s přijetím „místního obyvatelstva v Rusku pod jménem Rusů a navrhl, aby bylo diskutováno jiné etnonymum. Podle jiné verze jsou obyvatelé tohoto regionu nazýváni Rusíni již od středověku. (Ruposova, 2012: 91)

Etnonymum Rusín je spojuje s východem, protože "Rus" byl termín pro označení obyvatel a území velkého středověkého státu - Kyjevské Rusi. Existují různé názvy, které vyjadřují jejich tradiční spojení s východoslovanským světem: karpatsští Rusíni, Karpatorusi, karpatsští ukrajinci, Rusnáci, Rutheni, Uhrorusi.

² *Rusíni* [online], ©2019 [cit. 21.01.2019]. Dostupné z <https://cs.wikipedia.org/wiki/Rusíni>

³ *Русины, Численность и ареал на 2001-2011 гг.* [online], ©2019 [cit. 21.01.2019]. Dostupné z <https://ru.wikipedia.org/wiki/Русины>

2.1 Slovanské osídlení a příchod Maďarů do Karpat

Historie regionu a jeho obyvatel je velmi složitá. Slovanský kníže Laborec, který vládl v Podkarpatské Rusi v letech 898-903 padl při obraně užhorodské pevnosti proti maďarskému útoku v Užhorodě (město na řece Uzh). (Ruposova, 2012: 92)

Maďaři zustali na tomto území a dali mu nový název Marchia Rosenior - "Rusínská Marka" a Uzhgorod taky dostal nový název Hungar – "Maďarská pevnost". Kyjevská Rus šířila v době svého rozkvětu svůj vliv i na tyto země a na počátku 10. a 11. století sjednocovala tuto oblast s Haličským knížectvím. V 11. - 13. století byla Podkarpatská Rus východní částí maďarského království, známá jako Ruská Krajina, a místní obyvatelé byli nazýváni latinizovaným etnonymem Rutheni /Ruthenové.

Podkarpatská Rus byla politicky oddělená od ostatní Rusi. Jen některé části nynější Podkarpatské Rusi někdy patřily starému Haličskému knížectví. Avšak hranice mezi říší Haličsko-Volyňskou a Uherskem v této době dlouho nejsou ustáleny.

Vzhledem k tomu, že Podkarpatská Rus byla politicky oddělená od ostatní Rusi, měla zvláštní ráz: její historické podmínky byly jiné než podmínky zbývající Jižní Rusi, s níž byla kulturně a národně spojena. Podkarpatská Rus měla velmi blízké kulturní a náboženské styky s Jižní Rusí (Ukrajinou), ale její sociální a ekonomické zřízení záviselo na západní Evropě, hlavně na Uhersku, s nímž byla politicky spojena.

Uherské historické prameny z 11. – 12. století jsou velmi chudé, až od poloviny 13. století jsou již bohatší a přinášejí velmi důležité informace o kolonizaci podkarpatské Rusi. Prameny ze 13. století poskytují velmi důležité informace o historii kolonisace Podkarpatska. To vlastně souviselo s faktem, že v té době uherští králové štědře udělovali donace svým manům, tj. docela cizímu pro Podkarpatskou Rus elementu, latinským klášterům a německým kolonistům v samotné Podkarpatské Rusi. Současně s ingerencí maďarských privilegovaných vrstev pro Podkarpatskou Rus a rozšířením práv šlechty (Zlatá bulla r. 1222 a rozšíření jejich práv v roce 1267) dochází k rozptýlení rusínského obyvatelstva na Podkarpatské Rusi a omezování jeho

práv. Mezi nejvyššími vrstvami magnatskými a nejnižšími nevolnickými vidíme v té době na Podkarpatské Rusi všechny přechodné sociální vrstvy (svobodných, polosvobodných a nesvobodných), které v té době znalo uherské právo. (Perfeckij, 1923: 90) Rusíni Podkarpatské Rusi většinou patřili do těchto nejnižších sociálních vrstev. Tyto vrstvy, skládající se z Rusínů, později splynuly s nevolníky, kteří se povznesli následkem zlepšení svého postavení. Na rozdíl od nevolníků však svobodné vrstvy upadly v důsledku náhlého omezení jejich práv. Obyvatelstvo Podkarpatské Rusi se za doby uherské ingerence v podstatě rozdělilo na dvě vrstvy. Nejčestnější vrstvou byl živel rusínský, tvořící širokou masu národa, ale politicky bezvýznamný. Tvořil hospodářsky významnou pracovní základnu, na níž spočívala vrstva privilegovaná, ne příliš početná, ale, ale politicky a sociálně rozhodující. Tuto privilegovanou vrstvu tvořili Maďaři a cizinci, šlechta a latinské duchovenstvo, řadové a světské. Duchovní život podkarpatských Rusínů se projevuje hlavně v jejich církevním životě, ve kterém vidíme těsné vztahy s ostatní jižní Rusí, především s Haličí a Kyjevem. Právě tam hledají a čerpají Rusíni hlavní zdroj své kultury. Proto si lze duchovní život Podkarpatorusů správně představit jen v souvislosti s Východem, s jižní Rusí a na základě hlubokého studia východní církve. Podkarpatská Rus byla pravoslavnou odedávna a dělila se na samostatná opatství: Mukačevské, Hruševsko-Marmarošské a pravděpodobně opatství na západě. (Perfeckij, 1923: 91) V roce 1340 Haličské knížectví a východní Zakarpatská oblast (Lemkovščina, kde jsou její obyvatelé známí jako Lemkové; „*lem*“ v rusínském dialektu znamená „*jen*“) byly obsazeny Polským královstvím. V 14. století kníže Theodori Koriatovits z Podolí založil v Mukačevě pravoslavný klášter. Ale v 16. – 17. století protestanti a římskokatolíci, bojující mezi sebou, utiskovali pravoslavné Podkarpatorusy. Aby biskup **Basil Tarasovič** (†1651) vyrovnal práva latinského, římskokatolického a podkarpatského duchovenstva a povznesl je na vyšší stupeň vzdělání sloučil ve 40. letech 17. století podkarpatoruskou východní církev s Římem. (Ruposova, 2012: 92)

2.2 Podkarpatská Rus v novověku a v době osvícenství

V roce 1526 do života rusínské společnosti významně zasáhl vpád Turků-Osmanů. Území Rusínů se stalo na dlouhá desetiletí frontovou linií turecko-rakouských válek a protihabsburských válek odbojné uherské šlechty, jichž se zúčastnila i část rusínských poddaných. Situaci komplikovala také krize katolické církve, reformace a kontrareformace.

Po sérii těžkých porážek v 16. století v době reformace se katolická církev vzpamatovala a na začátku 17. století přešla do protiútoků. Uherská šlechta se začala klonit k názoru, že v boji s Habsburky se již obejde bez protestantské agitace. Ze dne na den magnáti a vyšší šlechta konvertovali zpět ke katolictví. V roce 1605 konvertoval ke katolictví i před tím horlivý protestant, magnát **Jiří III. Drugeth de Homonna** (1583 - 1620) , majitel několika panství v komitátech zemplínském, sarišském a užském. Jeho poddaní však nebyli protestanti, ale většinou šlo o pravoslavné Rusíny. Přiklonil se proto k myšlence sjednocení rusínské pravoslavné církve s katolickou, a to cestou vzájemného kompromisu - tedy unií. Rusínská pravoslavná církev se měla vzdát podřízení patriarchovi konstantinopolskému a uznat jurisdikci římského papeže. Zároveň měla být zachována byzantsko-východní (církevněslovanská) liturgie nové řeckokatolické církve. Vstřícnou iniciativu projevovali i představitelé hierarchie rusínské pravoslavné církve. V sociálním postavení se totiž pravoslavní kněží nelišili od poddaných, nebyli podporováni ani finančně, ani státem. Mukačevský biskup byl fakticky poddaným majitele mukačevského panství a nacházel se v přímém podřízení kapitánovi mukačevského hradu. Drugeth využil této nadmíru svízelné situace představitelů pravoslavné hierarchie a začal připravovat půdu pro sjednocení rusínské pravoslavné církve s katolickou.⁴

Rusínská pravoslavná církev přistoupila ke kompromisnímu sjednocení s katolickou církví, v důsledku čehož vznikla v roce 1646 unijní církev, která byla definitivně uznána

⁴ POP, Ivan. *Podkarpatská Rus ve víru protihabsburských a protitureckých válek* [online] ©2011 [cit. 10.02.2019]. Dostupné z <https://www.rusyn.sk/dejiny-rusinu-e>

papežem až v roce 1771 jako církev řeckokatolická. Místní obyvatelstvo Podkarpatské Rusi se stalo řeckokatolickým, ačkoli jejich víra byla vždy nazývána rus'ka (ruska). Řeckokatolická církev sehrála významnou úlohu v době osvícenské, neboť se zásadně podílela na organizaci prvního rusínského školního systému.

Jak v řecké církvi duchovní i kulturní život kvetl jenom, dokud byla sjednocena s Římem, tak i ruská církev začala upadat od té doby, od které se odtrhla od živého stromu církve obecné. Na Podkarpatské Rusi biskup Basil Tarasovič, vyvolený roku 1633, usiloval o obnovení církevní jednoty s Římem. (Ruposova, 2012: 93)

Přijetí unie biskupem Tarasovičem nemělo významnější následky, neboť se omezovalo jen na biskupa a část kněží. Ostatně podmínky pro přijetí nebyly v té době příliš příznivé. Kníže **Jiří Rákoczy** (1593 - 1648), který byl v té době všemocným vládcem Podkarpatské Rusi – v ten čas všemocný vládce Podkarpatské Rusi – a evangeličtí magnáti byli proti unii podkarpatoruské církve s Římem, neboť v ní spatřovali falešné zrcadlo římského katolictví, se kterým sami bojovali. Později, na konci 17. století byl vypracován nový plán sjednocení podkarpatoruské církve s Římem. Od této doby byla mukačevská diecese podřízena jurisdikci jágerských latinských biskupů, což mělo velmi negativní dopad pro Podkarpatskou Rus nejen v náboženském, nýbrž i kulturním životě. Ve 40. letech 18. století se někteří pravoslavní věřící z východního Slovenska (~ 88 tisíc) přestěhovali do Srbska, kde se stali známými jako panonští Rusíni.

Formální prohlášení Unie⁵ proběhlo 24. dubna 1649 v Užhorodě v zámku, kde bylo složeno vyznání víry a přijaty tři podmínky Unie:

1. Mohou zůstat při řecko-slovanském obřadu;
2. Duchovenstvo bude voliti biskupa, kterého potvrdí apoštolská stolice;
3. Rusínské duchovenstvo bude požívati týchž práv, jaké má duchovenstvo obřadu latinského. (Vološin, 1923: 100)

⁵ církví odmítající dogmatické pojetí Boží Trojice

Po utvoření Unie se začalo rozvíjet národní obrození. Biskup **M. Olšavskij** (1743 — 1767) byl prvním, kdo nechal v Mukačevě vybudovat duchovní seminář, který byl otevřen roku 1747. V roce 1772 Habsburkové připojili Haličské knížectví a Lemkovščinu. Když se biskup Olšavskij přestěhoval z Mukačeva do Užhorodu, císařovna Marie Terezie prodala pro účely semináře užhorodský zámek. Seminář byl umístěn do zámku dne 3. prosince 1778. Do semináře byli přijímáni klerikové nejen z biskupství mukačevského, ale i ze sousedních biskupství, jmenovitě rumunských. Téhož roku byl otevřen ústřední seminář rusínský ve Vídni. Ve Vídni mohli rusínští klerikové navštěvovat přednášky nejlepších profesorů, účastnit se kulturního života hlavního města, seznamovat se s jinými slovanskými národy, studovat jejich historii a tak rozšiřovat svůj obzor. Studium na vídeňské univerzitě dalo Podkarpatské Rusi celou řadu učenců, takže ke konci 18. a na počátku 19. století měli dost učených sil nejen doma, ale i v Haliči a Rusi. Prvním rektorem Petrohradské univerzity byl podkarpatský Rusín **Michail Balud'anskij** (1769 - 1847). **Ivan Orlaj** (1770 - 1829) byl autorem díla o přechodu Rusů za Karpaty „*История о карпато-россах*“, 1804), **Jiří Huca Venelin** (1802 - 1839) napsal Bulharům první gramatiku „*Граматика на сегашния български език*“, 1838), **Petro Lodij** (1764 - 1829) byl profesorem univerzity ve Lvově. Někteří z nich pak vydali vědecké stanovisko o jazyku rusínského národa a o osobitosti rusínštiny. (Vološin, 1923: 102)

V 18. a na počátku 19. století Rakousko, vyčerpané z válek s Osmanskou říší (1716 - 1718, 1737 - 1739), a zejména z tzv. válek o rakouské dědictví (1740 - 1748) a následné sedmileté války (1756 - 1763), demonstrovalo potřebu rychlých reforem celého systému habsburské monarchie. Marie Terezie si byla vědoma naléhavosti zásadních změn a začala je uskutečňovat v procesu nazvaném později osvícenským absolutismem. Nejvíce se vláda snažila podporovat průmyslové podnikání, rozvoj manufaktur, a proto průmyslníky zvýhodňovala. Podnikatelům proto udílela nejrůznější výhody. Na Podkarpatské Rusi tuto podporu využívali především Schönbornové⁶, kterým Karel VI. daroval obrovské mukačevsko-čiňad'ovské panství. Vláda prosadila částečné zdanění panské půdy, důchodů feudálů plynoucích ze zemědělského a manufakturního podnikání, z poddanských platů a robot. Zdaněna byla i církve a města.

⁶ Schönbornové (německy Grafen von Schönborn) jsou hraběcí rod původem z Frank.

V roce 1764 byl vyhlášen urbáriální patent⁷ Marie Terezie, který měl uspořádat vztah mezi feudály a poddanými, přesně definovat nároky vrchnosti a práva sedláků. Všechny povinnosti poddaných byly zapsány do urbářů (ourbarium) v národních jazycích - a to včetně rusínského - a ty uloženy u starostů. Tím se urbáře staly významnou památkou rusínského spisovného jazyka 18. století. Uherská šlechta se ovšem všemožně snažila sabotovat a oddalovat zavedení urbáriální regulace. Roku 1777 byl vytvořen základ pro vytvoření nezávislého vzdělávacího systému v Uhrách odděleného od církve a byla uzákoněna povinná školní docházka dětí ve věku od 6 do 12 let. Výuka byla vedena v mateřském jazyce. Uskutečněním školské reformy na Podkarpatsku byl pověřen řeckokatolický biskup Andrej Bačinský (1732 - 1809), který podporoval založení „normální školy“ v Užhorodu, jejímž úkolem byla urychlená výchova učitelů. Příčiněním biskupa Bačinského byla výuka v užhorodských školách vedena v rodném rusínském jazyce. Rusínský jazyk se také stal jazykem biskupské kanceláře. Biskup Bačinský vydal Bibli přeloženou do reformovaného církevněslovanského jazyka.

Rakouské osvícenství napomohlo vzniku vrstvy rusínských intelektuálů, kteří studovali především na vídeňské a Lvovské univerzitě. Domácí, značně patriarchální prostředí podkarpatských Rusínů nemohlo zajistit uplatnění jejich znalostí. Koncem 18. století se jim ale naskytla možnost uplatnit znalosti v Rusku, které nastoupilo za Kateřiny Veliké cestu reformem. Pro jejich uskutečnění však Rusku scházeli vzdělaní odborníci a v petrohradských vládních kruzích vznikla myšlenka pozvat vzdělance slovanského původu z habsburské monarchie. Koncem 18. a začátkem 19. století do Ruska přijeli na pozvání carské vlády rusínští vzdělanci: Ivan Orlaj, **Vasilij Kukulnik** (1809 - 1868) Michal Baluďanský, Petro Lodij, **Andrej Dudrovič** (1782 - 1830) a jeho bratr **Ivan Dudrovič** (1782 - 1843), **Jurij Huca-Venelin** (1802 - 1839) a další. Ivan Orlaj se stal dvorním chirurgem, zakladatelem a organizátorem zdravotnického systému Ruska. Byl i vědeckým tajemníkem Medicínsko-chirurgické akademie, zakladatelem a

⁷ Urbář - je historický termín pro soupis povinností poddaných vůči vrchnosti.

šéfredaktorem prvního ruského lékařského časopisu, zakladatelem lycea v Oděse i Něžinu a členem několika evropských vědeckých společností.⁸

V období "Jara národů" roku 1848 byla založena rusínská kulturní centra se svými knihovnami v Mukačevě, Užhorodě, Prešově, což přispělo k rozvoji vzdělávání. V těchto letech vzešlo z Podkarpatské Rusi též několik univerzitních profesorů, kteří svou činnost věnovali Jižní Rusi, především univerzitě charkovské a historicko-filologickému institutu v Něžině. (D.J. Bagalej „*Исторія Харковск. університета*“.) Když vypukla roku 1848 revoluce, nebyla Podkarpatská Rus překvapena jejími moderními myšlenkami. Starší i mladší generace byla myšlenkově dost připravena, aby pochopila snahy doby. Jako jiné národy Rakousko-Uherska, i Podkarpatorusové si vytkli za úkol obrození své vlasti. To se projevovalo snahou o spojení jednotlivých žup v jeden administrativně autonomní celek s právem svobodného vývoje v mateřském jazyce. Hlavním tvůrcem tohoto plánu byl **Adolf Dobrjanskij** (1817 - 1901), muž který sehrál nejvýznamnější roli v národní politice slovanské a rakousko-uherské. Spolu s **Alexandrem Duchnovičem** (1803 - 1865) vypracoval první rusínský politický program, založený na myšlence austroslavizmu neboli federalizaci habsburské monarchie na národním principu. (Ruposova, 2012: 93)

V té době Maďarská revoluční vláda postupovala v duchu koncepce o vytvoření jednotného politického maďarského národa. Většina rusínských činitelů byla loajální vůči nové maďarské vládě, ale přesto je místní maďarská šlechta bezdůvodně obviňovala ze šíření panslavizmu. Uherské království uznávalo veškerá občanská práva pro obyvatele Uherského království, ale žádná zvláštní práva národnostní. Císařský dvůr uvítal těžkosti maďarské vlády ve vztazích s národnostními menšinami, které postupně přecházely v otevřený konflikt. Do protimaďarské opozice se dostala i skupina umírněných rusínských činitelů v čele s A. Dobrjanským, který byl odmítnut uherským sněmem, obviněn ze šíření panslavizmu a pronásledován. V důsledku toho se uchýlil na východní Slovensko, kde se stal vůdčí osobností skupiny rusínských intelektuálů,

⁸ POP, Ivan. *Podkarpatská Rus v době osvícenství* [online] ©2011 [cit. 17.02.2019]. Dostupné z <https://www.rusyn.sk/dejiny-rusinu-f/>

kteřá se snařila vypracovat národní program pro Rusíny v Uhersku. A. Dobrjanskij byl všestranně vzdělaný intelektuál, jako báňský inženýr pracoval i v Čechách. V Praze se seznámil s **Františkem Palackým** (1798 - 1876), **Františkem Riegrem** (1818 – 1903) a **Karlem Havlíčkem Borovským** (1821 - 1856). Sdílel jejich austroslavistickou koncepci a představy o federalizaci Rakouska. Zároveň byl silně nakloněn ideji slovanské vzájemnosti a rusofilství.

Zástupci podkarpatoruských autonomistů se účastnili i Všeslovanského sjezdu v Praze, který se konal v roce 1848. V plánech Podkarpatorusů se objevoval záměr, aby se Podkarpatská Rus snařila spojit v jeden celek s Haličí a Bukovinou (v rámci habsburské monarchie). Tento program byl v plném souladu s koncepcí austroslavismu, předpokládal dominující politickou úlohu dynastie Habsburků v „nadmárodním“ reformovaném státě a zároveň určitou jazykovou a kulturní autonomii v rusínsko-haličském regionu.⁹

V rámci této spolupráce měli Rusíni kulturní autonomii a poprvé byli uznáni za svébytný národ. Revoluce v roce 1848 dala Podkarpatské Rusi nejen znamenitého palatina, jakým byl právě Adolf Dobrjanskij, nýbrž i talentované básníky, jako byli Alexander Duchňovič a **Alexander Pavlovič** (1819 - 1900) a místního učence, historika a ethnografa Podkarpatské Rusi Anatolia Kralického (1835 - 1894), a o něco později historika **Ivana Duliškoviče** (1815 - 1883), který na protest proti popírání svébytnosti Rusínů maďarskými nacionalistami napsal rozsáhlou monografickou práci z dějin Rusínů „*Историческія черты угорорусскихъ*“, 1878 r. (Perfeckij, 1923: 90)

Etnické území Rusínů se neustále měnilo. Na začátku 20. století byla tato část Evropy zasařena hladomorem, který vedl k odlivu obyvatel do Ameriky, Kanady a Austrálie. Po první světové válce rusínský národ hlasoval pro vstup do Československa, přestože se Rada všech Rusů v roce 1919 v Chustu rozhodla vstoupit do Ukrajinské lidové republiky. Československá ústava z roku 1920 legalizovala oficiální název autonomních zemí - "Zakarpatská Ukrajina - Podkarpatská Rus ", což se stalo etnickým jménem

⁹ POP, Ivan. *Podkarpatská Rus v Rakousko-Uherské monarchii* [online] ©2011 [cit. 19.02.2019]. Dostupné z <https://www.rusyn.sk/dejiny-rusinu-h/>

podkarpatských (karpatských) Rusínů. Autonomie existovala až do března 1939, kdy byla vyhlášena nezávislost Karpatské Ukrajiny. Ve stejném roce však byla Zakarpatská republika spojena s Maďarskem.

V roce 1944 Rudá armáda osvobodila tyto země a dne 29. června 1945 byla tato oblast začleněna do Ukrajinské SSR. V roce 1945 při vytváření poválečné státní hranice SSSR, která byla dohodnuta na konferenci v Jaltě, ale řezující rusínské zemí, byl místním obyvatelům nabídnut výběr jejich bydliště: v Zakarpatsku nebo v Československu. Část obyvatelstva se přestěhovala do Československa a posílila rusínskou enklávu na východním Slovensku v následujících oblastech: Humenné, Zemplín, Mochovce, Bukovské Vrchy v Bieszczady. Prešovskou Rus Rusínové považují za prvotní, (Prjaševščina - název od 20 - 30 let 20. století). Prešov je již více než 50 let "hlavním městem" slovenských Rusínů. Od roku 1989 zde působí kulturní centrum, divadlo, knihovna, na místní univerzitě je otevřeno oddělení rusínského jazyka, vydávají se zde noviny v rusínštině a vysílají se rozhlasové pořady. Rusínska enkláva existuje rovněž v Srbsku, ve Vojvodině a v Chorvatsku. V srbské Vojvodině byl rusínský jazyk kodifikován v roce 1974 a je blíže k západoslovanským než k východoslovanským jazykům. Srbská rusínština nebo jhoruský jazyk má svá nářečí, a sice: panonská rusínština, šariština, abovčina, bačkovský dialekt ukrajinštiny. Rusínský jazyk je aktivně doplněn půjčkami ze srbského jazyka a dalších jihozápadních jazyků. Tato verze rusínského jazyka se ve srovnání s ostatními rozvíjí nejintenzivněji: má literární normy, písemné a ústní variace, různé písemné žánry, což umožňuje považovat rusínský jazyk nikoli za mikrojazyk či slovenský, popř. ukrajinský dialekt, nýbrž za samostatný jazyk. V srbské Vojvodině je rusínský jazyk uznáván jako jazyk národnostní menšiny a fungují tam základní a střední školy s rusínským vyučovacím jazykem a rusinistika je studijním oborem na univerzitě v Novém Sadu. Existuje rozsáhlá literatura v tomto jazyce, jakož i rusínsko-srbské slovníky. (Ruposova, 2012: 93-94)

V roce 1995 byla rusínština prohlášena „spisovným jazykem Rusínů na Slovensku“. Tento jazyk se používá ve školství, v literatuře a kultuře. Divadlo Alexandra Duchnoviče v Prešově působí od roku 1945 a je jediným divadlem nejenom na Slovensku, ale i na světě, v němž se hraje rusínsky. V roce 1998 v Institutu národnostních studií Prešovské

univerzity vzniklo rusínské oddělení, které se později v roce 2008 přejmenovalo na Ústav rusínského jazyka a kultury.¹⁰

2.3 Počet Rusínů

Značný počet Rusínů žije v jihovýchodním Maďarsku, ale jenom malá část si uchovává mateřský jazyk (přibližně 10 000 osob). Rusínština má malé zastoupení v Polsku (11 900 osob) , kde jsou mluvčí známí jako Lemkové. Na začátku devadesátých let 20. století tam byly položeny základy kodifikace nového spisovného jazyka. Malý počet Rusínů žije i v Rumunsku (8 900 osob). Také poměrně značný počet Rusínů žije v diaspoře v Severní Americe a jsou v malých počtech zastoupeni v Jižní Americe a v Austrálii.

(Genzor, 2015: 138)

Podle sčítání obyvatelstva z r. 2011 žije v České republice 739 osob hlásících se k rusínské národnosti.¹¹ Podle kvalifikovaných odhadů je jejich počet mnohem vyšší (zhruba 10 000 osob). V České Republice jsou Rusíni zastoupeni v řadě regionů; nejvíce jich je v Praze, v severních Čechách a na severní Moravě, lze je vysledovat i na střední a jižní Moravě. Na území České Republiky existují dvě organizace Rusínských národnostních menšin.

1. Organizace „Společnost přátel Podkarpatské Rusi“ (SPPR) v ČR.

Společnost přátel Podkarpatské Rusi vyvíjí kulturní, vzdělávací, ediční aj. činnost, podporuje poznávací a turistické zájezdy do regionů obývaných Rusíny, aktivně spolupracuje s organizacemi rusínských národnostních menšin v SR, Maďarsku, na Ukrajině, v Polsku, Srbsku a Černé Hoře, Chorvatsku a v USA a Kanadě aj.

¹⁰ Prešovská univerzita v Prešove. Ústav rusínkeho jazyka a kultúry [online], ©2019 [cit. 4.03.2019]. Dostupné z: <https://www.unipo.sk/pracoviska/urjk/uvod>

¹¹Rusínská národnostní menšina [online], ©2006 [cit. 4.03.2019]. Dostupné z <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/mensiny/rusinska-narodnostni-mensina-16151/>

Soustřeďuje dokumenty, fotografie i věcné předměty z historie Rusínů. Vydává rovněž čtvrtletník Podkarpatská Rus - časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi. Nejpočetnější organizací v ČR je Společnost přátel Podkarpatské Rusi (SPPR) s rusínskou sekcí (byla založena roku 1990). Původním názvem navázala na obdobnou organizaci působící v ČSR před druhou světovou válkou. SPPR původně vznikla jako společenství „rodáků“, tj. Čechů i Rusínů, kteří mají rusínské kořeny. Od počátku tedy sdružovala vedle příslušníků rusínské menšiny také české příznivce podkarpatoruského regionu, kteří se tam narodili, ale také zájemce o historii, kulturu a další realie, přírodu PR, o turistiku na tomto území atd. Postupem doby se v praxi přetvářela na národnostní organizaci, která si vzala za úkol být představitelem rusínské menšiny. Rusínská menšina má zastoupení v Komisi pro národnostní menšiny Magistrátu hl. m. Prahy a města Brno.

2. Organizace „Občanské sdružení Rusínů a přátel Podkarpatské Rusi“ v ČR.

Samostatně působí Občanské sdružení Rusínů a přátel Podkarpatské Rusi, které úzce spolupracuje se SPPR. Spolupráce s Radou Rusínská národnostní menšina má od roku 2001 v Radě jednoho zástupce. Aktivní spolupráce se týká:- poskytování dotací na vydávání periodik - dotační politiky Ministerstva kultury a Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy vůči národnostním občanským sdružením. Zástupce rusínské menšiny je taktéž členem výboru Rady pro dotační politiku a výboru Rady pro spolupráci s orgány samosprávy. Je členem v Poradním sboru ministryně školství, mládeže a tělovýchovy pro záležitosti národnostních menšin a ve výběrových dotačních komisích ministerstva Kultury. V České republice, stejně jako na Slovensku, existuje řeckokatolická církev. Českomoravská slovanská unie v Praze organizovala Rusnskou společnost. Nyní Rusíni t.j. občané Zakarpatské oblasti žádají o zavedení dvojího občanství: česko-ukrajinského nebo slovensko-ukrajinského. Ale ani Česká republika, ani Slovensko na tyto žádosti neodpověděly. Iniciativu převzalo Maďarsko, kde počet rusínských

obyvatelů dosahuje 10 tisíc. Maďarsko nabízí dvojí občanství všem obyvatelům Zakarpatské oblasti.¹²

¹²*Rusínská národnostní menšina* [online], ©2006 [cit. 4.03.2019]. Dostupné z <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/mensiny/rusinska-narodnostni-mensina-16151/>

3 Písемnictví podkarpatskoruské a spisovný jazyk

3.1 Charakteristika rusínského jazyka

V 11. století mluvilo slovanské společenství téměř stejným jazykem, který měl několik podobných dialektů, protože základem tohoto jazyka byla staroslověnština neboli stará církevní slovanština. Avšak pod vlivem historických a politických okolností se situace změnila a ze samostatných slovanských dialektů se začaly vyvíjet nezávislé samostatné jazyky. Rozdíly mezi těmito jazyky se zvětšovaly, avšak jejich fundamentální základ nezmizel. Na základě zeměpisné polohy a příbuzenství jsou rozlišovány tři skupiny slovanských jazyků:

- A. Západní: čeština, slovenština, polština, kašubština a lužická srbština;
- B. Jižní: bulharština, makedonština, srbština, slovinština a chorvatština (Chorvaté používají latinskou abecedu), bosensština, rusínština;
- C. Východní: běloruština, ruština, ukrajinština.

Zvláštní postavení zaujímá rusínský jazyk, který je zároveň blízkým i vzdáleným od všech ostatních slovanských jazyků. Podkarpatská Rus totiž hraničí se čtyřmi etnografickými celky: na jihovýchodě s Rumuny a Maďary, na severozápadě se Slováky a Poláky, což nemohlo neovlivnit řeč Rusínů (Pankevič, 1923: 130).

Přesně v této zvláštní etnokulturní rusínské zóně se jasně projevila povaha různých kulturních procesů. Kvůli okolnostem, které byly nejčastěji politického charakteru, byl rusínský jazyk používán běžně, avšak pouze v ústní podobě.¹³

Rusínský jazyk byl ovlivněn nejen nejbližšími slovanskými jazyky, tj. ruštinou a ukrajinštinou, ale i jazyky jinými (maďarštinou, rumunštinou, latinou, němčinou, slovenštinou a češtinou). Všechny prvky těchto jazyků se dostaly do rusínštiny.

Ale jakým jazykem mluvili a psali lidé na Podkarpatské Rusi?

¹³ *Rusínský jazyk* [online], ©2015 [cit. 16.03.2019]. Dostupné z <http://prozak.info/istoriya/descho-pro-slov-yans-ki-movi-ta-rusins-kij-yazyk>

Podkarpatskoruské nářečí náleží k jazykovému celku, který nazýváme ruským jazykem, jehož nářečí zaujímají velkou východovropskou rovinu na sever od Karpat.

Ruský jazyk se skládá ze tří hlavních nářečí nebo nářečních skupin: severovýchodní neboli velkoruské, jihoruské neboli maloruské a západní nebo běloruské, která je v jistém smyslu spojovacím článkem mezi oběma skupinami předcházejícími. (Gerovskij, 1995: 8-9)

Všichni vědci bez výjimky jsou zajedno v tom, že Podkarpatská Rus národopisně a jazykově náleží k maloruské jazykové skupině a že tudíž i jazyk podkarpatských Rusínů tvoří jeden z dialektů ukrajinštiny. (Pankevič, 1923: 131)

Pro jasnost uvedeme hlavní rozdíly mezi ruským jazykem a nářečími podkarpatskými a i ukrajinským jazykem vůbec.

1. Především zde nedochází k palatalizaci (změkčování), která je typická pro velkoruské nářečí. Ve slovech *несу, беру, беру*, slabika *не-, бе-, де-* vyslovuje se tvrdě: *nesu, беру, беру* a ne: *něsu, b'ěru, děru*.
2. Hláška *e* pod přízvukem a před tvrdou slabikou nepřechází na rozdíl od velkoruštiny v *jo*, např. *берёза, тётка, несёшь, несём* nevyslovuje se *ber'óza, t'otka, nes'oš, nes'om*, nýbrž *bereza, tetka, neseš, nesem*.
3. Hláška *ѣ* (ě) se vyslovuje jako *i, ji* a ne jako měkké *e* nebo je jako ve velkoruštině, např. *лѣс, дѣд, сѣмья, вѣра* vyslovuje se: *l'is, d'id, šimja, vira* a ne *l'es, d'ed, šemja, vjera*.
4. Hláška *o* zní vždy čistě a nepřechází v nepřízvučných slabikách v *a* jako ve velkoruštině. Například: *вода, нога, ношу* se vyslovuje se *vodá, nohá, nošu* a ne *vada, naga, našu*.
5. Hláška *u* (=i) úplně ztvrdla a stala se podobnou západoevropskému úzkému *e* a ne *i* jako ve velkoruštině; např.: *ходишь, возишь, зима, буму* zní *chodíš, vozíš, zima, bit(i)*. S touto hláskou splynula také hláška bl.

Nářečí Podkarpatské Rusi zachovalo svoji dávnou výslovnost, ale artikulace jeho je hrubší než ve velkoruštině zejména po *k, h, ch, p, b, v, m*.

Co se týče souhlásek, je nutné zmínit následující typické jevy, které odlišují podkarpatský jazyk od velkoruského jazyka a spojují jej s jazykem ukrajinským.

1. Hlávka *г* (*h*) zní jako *h* a ne jako *g* ve velkoruštině, např.: *гора, нога, гнѣздо*, se vyslovuje jako *horá, nohá, hnízdo*, a ne jako *gará, nagá, gnězdo*.
2. Hlávka *л* (*l*) na konci slabiky přechází v hlávku *в* (*v*), což není pro velkoruštinu typické, např.: staré tvary *ходил, долгиъ, толстиъ* přešly v *ходив, довгий, товстиъ* = *chodév, dovhěj, tovtěj*.
3. Hlávka *в* je často zaměňována hlávku *у* a naopak. K záměně dochází v nepřízvučných slabikách po samohláskách a na počátku slov. Obě tyto hlávky se slévají v tomto případě v jednu hlávku bilabiální *у=ў* a tvoří spolu s předcházející samohláskou nebo s následující souhláskou dvojhlávku. Např.: *учити а вчити, уже а вже*. Znějí jako *účeté, úže*. Stejně znějí *і* na konci slabiky: *завтра, вже, дає* = *záútra, úže, dáú*.
4. Hlávky *к, г, х* před *ѣ* (*ě = i*) se mění v *ц, з, с*, např.: *чоловик – о чоловіці, нога – в нозі, грих – о грісі*.
5. Jazyk podkarpatských Rusínů stejně jako jazyk ukrajinský vůbec nezná retné měkkosti: *р, б, в, м*, která je typická pro velkoruský jazyk. (Pankevič, 1923: 133-134)

Výše uvedené důležité rysy společné pro podkarpatoruské nářečí i nářečí maloruská ukazují, že podkarpatskoruské nářečí náleží do skupiny nářečí maloruských (neboli jihoruských). (Gerovskij, 1995: 9)

3.2 Vývoj a začlenění rusínského jazyka

Vývoj písemného jazyka podkarpatských Rusínů je datován do 16. století. O literatuře zde lze mluvit teprve od konce 16. století. Literatura v té době sloužila ovšem takřka výhradně náboženským účelům, neboť zdejší vzdělané vrstvy jevily největší zájem o náboženské otázky. (Pankevič, 1923: 142)

Základem spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi byl jazyk církevně slovanský. Tento bohoslužebný jazyk byl tak blízký ruskému jazyku, že se lidovému vědomí nezdál cizí a byl lidu zcela srozumitelný. Menší význam pro něj měla živá lidová řeč, většího významu byla literární souvislost s ostatním Ruskem. (Gerovskij, 1995:21)

Vlastní literární tvorba se na Podkarpatské Rusi začíná rozvíjet teprve v 17. století. V roce 1595 byla uzavřena ve Lvově unie ukrajinské Haliče s Římem, a v důsledku toho dochází k útlumu národní literatury, kterou do pozadí vytlačuje latina. V 17. století se na Podkarpatské Rusi rozvíjí literatura tak bohatá, že je toto období často nazýváno „zlatou dobou“ písemnictví podkarpatskoruského. Na Podkarpatské Rusi vznikla ve „zlaté době“ také první historická píseň karpatskoruská, tzv. „*Píseň o obraze klokočevském*“, která byla složena neznámým skladatelem záhy po osvobození Vídně od Turků v roce 1683.

Zlatá doba literatury podkarpatské však neměla dlouhého trvání. Jakmile byla upevněna na Podkarpatské Rusi církevní unie s Římem, vytrácí se proud národní literatury pod přívalem západnictví a lidový jazyk je stále víc a více vytlačován latinou. Prvním latinským spisovatelem Podkarpatské Rusi byl biskup **Michail Manuil Olšavskij** (1700 - 1767; významný činitel řeckokatolické církve, biskup Mukačevské diecéze)¹⁴, vynikající osobnost lidská i literární, který v roce 1746 vydal učebnici latiny určenou pro Rusíny („*Elementa puerilis institutionis in lingua latina*“, 1746). Olšavskij založil na Podkarpatské Rusi školu spisovatelů latinských. Vlastní podkarpatský národ však tuto literaturu nečetl. Mezi lidem se i nadále šířila literatura rukopisná. (Tichý, 1923: 152) Knihy byly napsány

¹⁴ POP, I.: *Osobnosti našich dějin - Olšavský Michail Manuil* [online], © 2015 [cit. 19.03.2019]. Dostupné z <https://www.rusyn.sk/ivan-pop-osobnosti-nasich-dejin-olsavsky-michail-manuil/>

národním jazykem. Kromě toho se v 18. století na Podkarpatské Rusi objevuje řada zpěvníků a sborníků písní, jak duchovních, tak i světských.

Nutno zmínit, že absence ruských škol a tiskáren na Podkarpatské Rusi znemožňovala rozvoj literatury. Ručně psaná díla mohla být distribuována jen velmi pomalu a pouze v omezeném množství. To byly faktory, které bránily vytvoření jednotného literárního jazyka. Proto byla v 18. století každá písemná památka Podkarpatské Rusi vytvořena v církevněslovanském jazyce s charakteristickými rysy místního dialektu.

Latina tak výrazně zpomalovala tempo vývoje rusínského jazyka. Jelikož byl naprostý nedostatek tištěných knih v jazyce jihorském, někteří lidé dokonce zapoměli rodný jazyk a museli se mateřštině znovu učit. Odtud možno datovat jazykový zmatek, tzv. "jazyčije", které obsahuje směs prvků církevně slovanských (vliv jazyka v kostele), velkoruských (vliv tištěné literatury) a posléze prvků z řeči mateřské, pokud ji nezapoměli. Takovým jazykem je napsána první knížka rusínská v 19. století, "*Katichizis*" („*Katexizuc малий*“, 1801) **Joanna Kútky** (1750 - 1812), jedna z nejrozšířenějších knih podkarpatoruských.

„Jazyčije“ zůstalo literárně-psaným jazykem až do konce 20. století. "Jazyčiem" byly napsány práce prvního rusínského básníka **Petra Kuzmyaka** (1816 - 1900). V roce 1830 se objevila první mluvnice rusínského jazyka, jejímž autorem byl **Michal Lučkaj** (1789 -1843), žák J. Dobrovského. Lučkaj stejně jako Dobrovský pokládal církevní slovanštinu za kolébku/matku všech slovanských jazyků. Podle názoru Lučkaje, slovanské jazyky se mají k sobě jako sestry. Z tohoto důvodu je jeho mluvnice ve skutečnosti církevní slovanská. (viz Příloha, obr. č. 1 na str. 42)

Lučkajova Gramatika pronikala do knihoven a přispívala rovněž k probuzení národnostního citění. V té době mladí badatelé na poli etnografie a jazykovědy **Jakob Holovackij** (1814 - 1888) a **Ivan Vahylevič** (1811 - 1866) sebrali četný etnografický materiál o Podkarpatské Rusi a využívali ho na univerzitních přednáškách a ve sborníku písní. Holovackij byl první, kdo nářečí podkarpatská umístil v ukrajinské dialektologii a zařadil je jako horské anebo karpatoruské nářečí. Podle jeho názoru je karpatoruské

nářečí hrubší a méně vyvinuté v porovnání s ukrajinským jazykem. Ono jako by ztrnulo, ale přesto v sobě zachovalo mnoho slov, výrazu a vidů starodávných, staroslověnských. (Я. Головацкий: „Розправа о язиці южноруском і его наричіах. Руська письменність“, 1848). Tento úsudek Holovackého obsahuje mnoho pravdy a nejdůležitější je to, že jazyk Rusínů po obou stranách Karpat tvoří jeden dialekt. (Pankevič, 1923: 132)

Padesátá léta 19. století jsou pro Podkarpatskou Rus na rozdíl od ostatních národů slovanských v bývalé říši dobou rozkvětu. Rozvíjí se především literatura. Typickými představiteli tohoto období jsou Adolf Ivanovič Dobrjanskij a představitel romantiky podkarpatoruské Aleksander Duchnovič, prešovský kanovník, který plným právem požíval nejslavnější pověsti u svých krajanů jako jejich buditel. Jeho verše jsou vesměs lyrické, převahou reflexivní. V nejlepších částech jsou to ohlasy lidových písní, jež Duchnovič jako pravý romantik pilně sbíral. Píseň *"Ja Rusyn byl, jsem i budu"* znárodněla a získala si posvěcení národní hymny. A. Duchnovič založil první podkarpatoruskou školu básnickou. (Tichý, 1923: 156) A. Dobrjanskij viděl jedinou záchranu hynoucího národa svého v úzkém přimknutí k velkému Rusku a snažil se přiblížit svůj národ k velkému Rusku kulturně. V prvé řadě bylo ovšem potřeba rozšířit co nejvíce znalost velkoruštiny mezi krajany, o což A. Dobrjanskij usiloval zcela metodicky. Získal věrného pomocníka a důvěrníka v knězi **Joannu Rakovském** (1815 - 1885), redaktorovi rusínského překladu zemského zákoníka v Budíně. Dobrjanskij seznámil Rakovského s pravoslavným knězem, Rusem Vojtkovským, od něhož se Rakovskij učil ruštině. S pomocí Vojtkovského upravoval Rakovskij text zákoníka podle pravidel ruštiny a v čisté velkoruštině vydával v letech 1856 - 1858 časopis *„Cerkovnaja gazeta“* (viz Příloha, obr. č. 2 na str. 42). V polovině roku 1858 byl však přinucen vydávání časopisu přerušit a místo něho začal vydávat *„Cerkovnyi vistnyk“* v rusínském jazyce.

V roce 1866 v Užhorodě Dobrjanskij založil literární spolek "Společnost sv. Vasila Velikého", který se zabýval vydáváním kalendářů s literárním obsahem a školní rusínské knihy. Rakovskij však zůstal věrný kulturně-politické tradici a knihy, které spolek vydával, byly psány spisovným ruským jazykem.

První časopis Podkarpatské Rusi "Сѣтъ" (viz Příloha, obr. č. 3 na str. 43), který Společnost vydávala od r. 1867, byl vydáván v jazyce ruském a veden duchem rusofilským. Za redaktora získal mu Dobrjanskij znamenitého Jurije Ichnatka, gymnasiijního profesora v Pešti, který se kvůli časopisu přestěhoval do Užhorodu. (Tichý, 1923: 157)

Spisovatelé poslední čtvrtiny 19. století, básník **Julij Stavrovskij (Popradov)** (1850 - 1899) a **Jevgenij Fencik** (1844 – 1903), autor básní, příběhů a kázání, kteří byli posledními významnými představiteli předválečného jazyka Podkarpatoruského, psali své práce v ruštině, podobným jazykem jako psali jejich předchůdci. První básně Stavrovského byly stále na úrovni A.V. Duchnovičova verše slabického, ale poslední jeho verše se mohou čestně měřit s dobrými verši ruskými. Pro srovnání, uvádíme po výňatku z jedné básně z doby jinošství Stavrovského (napsané v roce 1872) a z jiné básně napsané ve zralém věku (r. 1893.) Druhá báseň je jak z hlediska jazyka, tak i z hlediska formy mnohem dokonalejší. (Gerovskij, 1995: 72)

Встаньте, народа матери,

Русскихъ сыновъ воспитать!

Встаньте, русскія дочери,

Русскую жизнь развивать! („К своему народу”, 1872.)

На небѣ безмрачномъ струятся богато

Лучи свѣто зарны, и весь небосклонъ

Расплылся алмазомъ, одѣлся во злато,

Блится красами монаршихъ коронъ. („На Бескидѣ”, 1893.)

Ve 20. století lze sledovat zvýšený zájem o národnost, o její minulost, řeč a etnografii. V roce 1904 byla zveřejněna první kniha v rusínštině - sbírka poezie G. Kostelnika (1886 - 1948) „Z mé vesnice“.

V roce 1897 začíná v Užhorodě vycházet čtrnáctideník „*Nauka*“ (viz Příloha, obr. č. 4 na str. 43), první časopis na Podkarpatské Rusi, který neměl ráz literárního žurnálu. Redaktorem byl Julij Čučka, ale vlastním původcem a duší nového časopisu byl kněz **Jevgenij Sabov** (1859 - 1934), od něhož pocházely nejlepší články „*Nauky*“. Sabov, tehdejší profesor rusínštiny na užhorodském gymnasiu, se krátce předtím proslavil výbornou antologií, nazvanou „*Christomatija cerkovno-slavjanskich i uhro-russkich literaturnych pamjatnikov*“ (1893), která zůstává dodnes jednou z nejpěknějších knih podkarpatoruské literatury.

Někteří badatelé považují rok 1904 a vznik sbírky poezie G. Kostelnika „*Z mé vesnice*“ za začátek spisovného rusínského. O tom, že přesně toto období je považováno za začátek utváření spisovného jazyka, vypovídá řada faktorů. Na začátku 20. století převažovala téměř úplná anarchie v oblasti pravopisu.

O dvě desetiletí později, v roce 1923, byla vydána „*Gramatika bačvaňsko-ruskej bešedi*“ (tímto dialektem mluví Rusíni v Srbsku a Chorvatsku) G. Kostelnika (viz Příloha, obr. č. 5 na str. 44), ve které byly definovány základní fonetické, lexikální a gramatické normy rusínského jazyka. Počínaje tímto obdobím lze již hovořit o spisovném rusínském jazyce, jazyčije se téměř zcela vytratilo a přestalo být užíváno.

První část gramatiky je věnována fonetickým aspektům, v níž je založena otázka psaní a vyslovování měkkých zvuků, zjednodušení (ztrácení) zvuků. Kostelnik poznamenává, že původnost cyrilice nemohla být zachována v celém jazyce a že v každém rusínském dialektu byly zachovány určité fonetické změny, které jsou výsledkem různých asimilačních, historických a jiných procesů.

Autor gramatiky pak věnuje pozornost morfologii, slovním druhům, syntaxi, tvoření a psaní slov. Ve své práci Kostelnik dokázal, že bačvaňsko-ruský dialekt je jednou z variant ukrajinského spisovného jazyka.

Hned po vydání Gramatiky se objevují první učebnice pro základní školy, kde výuka probíhala již v rusínském spisovném jazyce. Spolu s vydáním první gramatiky, napsané bačvaňsko-ruským jazykem, se začínají objevovat různé verze tohoto spisovného jazyka:

1. Přešovská rusínština - používá se v Přešovském regionu na Slovensku. Přešovská rusínština byla kodifikovaná v lednu 1995.
2. Panonská rusínština - používá se v severozápadním Srbsku a východním Chorvatsku, byla kodifikována v roce 1974.
3. Lemkovsky dialekt - jazyk Lemků žijících v jihovýchodním Polsku; začátkem devadesátých let 20. století tam byly položeny základy kodifikace nového spisovného jazyka. (Genzor, 2015: 138)

V současné době je v rusínském spisovném jazyce vydáván týdeník "Ruskoje slovo", měsíčník pro děti "*Pionirskaya zahradka*" a literární časopis "*Švetlosts*" ("Svět"). Každý rok je vydáváno několik knih v rusínském jazyce, např. školní učebnice. Ve školách se vyučuje rusínština jako mateřský jazyk. V roce 1971 jugoslávský rusínský básník **Mikola Kočiš** (1928 - 1973) publikoval pravidla pravopisu rusínštiny ("*Pravopis ruskogo jazika*"). Významnou roli ve vývoji rusínského jazyka a literatury hráli básníci a spisovatelé **M. Nad** (1896 - 1962), **M. Vinaj** (1898 - ?), **O. Kostelnik** (1903-1936), **Janko Fejsa** (1904 - 1983) a další. (Супрун/Калюта, 1981:138)

Na závěr uvedeme některé charakteristické znaky současného rusínského spisovného jazyka v souvislosti s půjčováním ze srbsko-chorvatského jazyka. V oblasti fonetiky lze pozorovat následující jevy: se tedy objeví zběžná samohláska *a* (příčemž v prvotních rusínských slovech jsou zaznamenány pouze zběžné *ō, ē*): *комунизам-комунизма, Пожаревец-Пожаревца, саям-сайма* atd. V některých pozicích, pod vlivem srbsko-chorvatského jazyka, se objeví epenteze *j* (tj. vznik hlásky uvnitř slabiky, vkládání dovnitř slabiky. Např. *sedm* vyslovované *sedum.*) : *радио* -> *радия* (genetiv, sg t.) (*radio-radija*), *студио* -> *студия* (genetiv, sg.t) (*studio- studija*) atd. Jak vidíme, v gramatickém systému moderního rusínského spisovného jazyka nebyly některé kategorie dosud definitivně stanoven. Variantní formy jsou způsobeny především

vnitřním vývojem rusínského jazyka. To lze pozorovat v určování rodu substantiv: *програм* (mužský rod) -> *програма* (ženský rod), *телеграм* (mužský rod) -> *телеграма* (ženský rod) atd. Objevují se nové formy koncovky podstatných jmen mužského rodu s inflexí *y*: *у Београде* - *у Београду*, *у романе* - *у роману*. V některých přivlastňovacích přídavných jménech převládá sufix *-ов*: *мацерин* -> *мацеров*, *шестрин* -> *шестров*. V posledních letech se rusínský jazyk Podkarpatské Rusi stále více přibližuje ukrajinskému jazyku. Tento trend se určitým způsobem odráží na psaní rusínských jmen a příjmení. Například jména *Владимир*, *Михал*, *Евген* mohou mít podobu: *Володимир*, *Михайло*, *Евгений*.

4 Podkarpatoruská nářečí

Pro objasnění nynější podoby podkarpatoruského nářečí, pokud jde o jeho odlišnost od ruského jazyka, jakož i o jeho rozpadnutí na podřečí, má důležitý význam ráz země, ve které se tímto nářečím mluví.

Odloučenost za hlavním hřebetem Karpat od ostatního ruského světa, ležícího na sever od Karpat, byla příčinou svérázného vývoje podkarpatoruského nářečí. Výjimkou je jen nejzazší západ podkarpatoruské jazykové oblasti, zejména Spiš (viz Příloha, obr. č. 6 na str. 45) a severozápadní část Šaryše (viz Příloha, obr. č. 7 na str. 45).

Při dělení nářečí na menší dialektické jednotky je třeba zachovat určité dělidlo. Pro podkarpatoruské nářečí to je především přízvuk. Východní, značně větší část podkarpatoruského nářečí zachovává volný a pohyblivý přízvuk, vlastní ruskému jazyku, nespojený s určitým místem ve slově. Například: *voda´*, *noha´*, *ruka´*, *holova´* mají přízvuk na konci slova: *ba´ba*, *chy´ža*, *str´i´cha* - „*střecha*“ na slabice první: *voro´na*, *bolo´to* na slabice prostřední. Někdy je s přízvukem spojen různý význam slov, například: *muka´* (*mouka*) a *mu´ka* (*muka*). Západní, menší část podkarpatoruské jazykové oblasti tento ruský přízvuk ztratila a nahradila jej jednomístným přízvukem jazyků západoslovanských, podle polského přízvuku na předposlední slabice: *vo´da*, *no´ha*, *ru´ka*, *holo´va* atd. Hranicí mezi pohyblivým a stálem přízvukem v podkarpatoruských nářečích je řeka Laborec. Ale rozdíl ve způsobu přízvukování nedostačí při dělení podkarpatoruských nářečí. Třeba si všimnout i jiných rozdílů lidové řeči, např. výslovnosti *kun´* nebo *kün´* - „*kůň*“, *kí´snuti* nebo *ky´snuti* - „*kysnout*“, *chy´ža* nebo *chi´ža* - „*dům*“ apod. Podle takových růzností lze rozeznávat důležitější skupiny nářečí podkarpatoruského. (Gerovskij, 1995: 18)

Podrobnou charakteristiku nářečí rusínského jazyka uvádí G. Gerovskij a rozlišuje 8 skupin nářečí:

1. **Jihomarmarošské nářečí** zaujímá jižní část Marmaroše. Patří k němu také oblast v sevlušském okrese, ležící na jih od řeky Tisy. Jižní hranicí je státní hranice Slovenska a

Rumunská. Marmaroš je historickou župou na jihu Ukrajiny a na severu Rumunská (viz Příloha, obr. č. 8 na str. 46). V tomto nářečí se staré zdloužené hlásky *ō, ē* změnilly v *u, ju*. Hlávka *ы (y)* zůstala zachována po *k, h, ch*. Podobně staré *med, led* zní v tomto nářečí jako *mn'ud, l'ud*. Zachovává se i stará výslovnost *ky'snuti' (i = ji)* – „kysnout“, *chy'ža* – „dům“. Souhlávka *č* je tvrdá.

Uvádíme tu k porovnání ukávký dialektů jihomarmarošského:

„Svitlyj vyt'áž.

V jednuj pustyny žyla odna moloda žona. U seji žony urodyvša oděn chlopeč. Koly chlopća chořila zahnaty do popa, javyvša Chrystos i sv. Petro i pokrestyly chlopća. Po ščiňu (= kreščeňu) sv. Petro u podarunok dav jomu dva pruty pravi a Chrystos oden kryvyj prut. Iz pravých prutuv učynylaša puška, kotra sama ut sebe stril'ala i sabl'a, kotrov choř jak daleko moř bylo dešahnuty choř koho zarizaty. Iz kryvoho pruta učynyvša kuň, iz kotrym choř de načas moř bylo pobihnuty. Na poslidok chuchnuv jomu Chrystos u rot i ut šoho takyj sylnyj učynyvša naš vyt'áž pušov u svit iz podarunkamy.“

(*Christomatia E. Sabova*, Užhorod, 1893, str. 214; Horinčovo, okres Hust, Marmarošská župa.)¹⁵

2. **Berežské nářečí.** Oblast Berežského nářečí zaujímá velkou část bývalé župy Berežské a severozápadní část bývalé župy Uhočské. Od jihomarmarošského nářečí je odděluje horský hřbet Dčl a okres sevlušský na sever od Tisy. V tomto nářečí se staré zdloužené hlávky *ō, ē* v zavřených slabikách změnilly v hlávku *ü*; říká se zde *püp* – „kněz“, *kün* – „kůň“, *mn'üd* – „med“, *l'üd* – „led“. Slovo *nüs* – „nos“, kde *ü* vzniklo z *ō* zní jako *nüs* – „nesl“ s tvrdým *n*. Důležitou zvláštností berežského nářečí je výslovnost *d'üu'ka* – „dívka“, *chl'üu* – „chlév“, *hnüu* – „hněv“ (místo *d'iu'ka, chliu, hn'iu*, jak se slyší v jiných nářečích.) Souhlávka *č* je měkká. (Gerovskij, 1995: 22)

¹⁵ Pankevič, 1923: 140

Dyňa i dub.

Rosla jedna dyňa hori dubom. Zvidala duba: "Külko tobi roküv bude?" "Sto roküv ja mau," káže dub. "0", káže dyňa, "jak ty slabo rosteš. Ja tebe perejdu, pererošču ťa šoho lita. Cy vydyš ty takoje na meňi velykoje lyst'a, jakyj krasnyj, velykyj cvit mau? A külko žoludy treba jednomu veprevy, aby sytyj? A z mene bude jedna dyňa, taj bude veper sytyj."

I perercsla dyňa duba. Zavijav viter studenyj ud sívera. Káže dub, žvidat' dyňu: "A jak sa ty maješ caryce, kehyne, dyňe?" A dyňa káže: "Ja lyše obstala ša dyňa, bo moroz její izmorozyv ta vže upala".

(Verchratskyj: Znadoby I. str. 154; Vyšnij Šard, okres V. Sevljuš (Ugoča)) (Pankevič, 1923: 138-139)

3. **Severomarmarošské nářečí** zaujímá sever Marmaroše. Na jihovýchodě hraničí s nářečím jihomarmarošským, na jihozápadě s berežským. Toto nářečí má význam nářečí přechodného mezi nářečím jihomarmarošským a berežským a spojuje v sobě rysy obou. Stejně jako v nářečí berežském, říká se zde *püp* – „kněz“, *kün* – „kůň“, *vül* – „vůl“, rovněž *t'ütka* – „teta“, *mn'üd*, *l'üd*. Ve shodě s východní částí nářečí berežského i s nářečím jihomarmarošským je tu *ky'snuti*, *chyža* atd. V ostatních rysech se severomarmarošské nářečí shoduje s nářečím jihomarmarošským: má výslovnost *š'lo* – „šidlo“, *š'ťi* – „šít“, *žid* – „žid“, *ščo* – „co“. Souhláska č je tvrdá. V tomto rysu se projevila blízkost nářečí vrchovinského, s nímž nářečí severomarmarošské na severu hraničí. (Gerovskij, 1995: 23-24)

(Z osady Volovoje)

By'la jenna koza'ta ma'la seme'ro kozen'at'. Ras ka'že: sid'i't kozen'ata do'ma a ja jdu na tor kupi'ti vam kapu'stc'i, ta sluchajte koli prij'de v'ouk t'o slu'chajte b'o u n'o'ho ho'los t'oustyj' a u me'ne tonkyj [...]¹⁶

Uvadíme originál:¹⁷

(село Воловое).

была јенна коза та мала семэро козѣн'ат. рас каже: сид'йт козѣн'ата д'ома, а ја ид'у на тор¹ куп'ити вам кап'устиц'и² та сл'ухайте коли пријде в'оук³ т'о сл'ухайте б'о у н'о'го г'олос т'оуст'ыј а у м'ене тонк'ыј, п'ошла стар'а коза на тор. за мал'ыј час приш'оу а'оук ѿ каже: пушч'айте д'ити, се ја в'аша м'ати прин'есла вам кап'устиц'и. козѣн'ата сл'ухали ајбо⁵ кажут: у наш'оји м'амкы тонк'ыј г'олос а

4. **Užské nářečí** začíná na západ od nářečí berežského, takže se jeho východní hranice kryje se západní hranicí nářečí berežského. Jižní hranicí je zprvu řeka Latorica, dále se kryje s jazykovou hranicí rusko-maďarskou, jdoucí k Užhorodu. Hranici západní tvoří údolí řeky Uže od Užhorodu k Vel'kému Bereznému. Užské nářečí má výslovnost *pup* – „kněž“, *vul* – „vůl“, *kun'* – „kůň“, *n'us* – „nesl“, *p'uk* – „pekl“, *ut'uk* – „utekl“. Říká se obyčejně *med*, *led*. V celém nářečí se vyslovuje *kí'snuti* – „kysnout“, *no'h'i*, *ch'i'ža*. Podobně se všude říká *šy'lo* – „šidlo“, *šy'ti*, *žy'to*, *žyd*. Souhlaska č zní v celém nářečí měkce (*č'i'styj*). Tázací zájmeno v okrese mukačevském v údolí řeky Tuří zní *ko* – „kdo“, v ostatní regionech nářečí *chto*; *što* – „co“, v údolí Uže *što* nebo *šo*.

Příklad textu:¹⁸

¹⁶ G. Gerovskij, 1934: 12

¹⁷ G. Gerovskij, 1995: 25

¹⁸ G. Gerovskij, 1995: 27

**Пример ужского говора
(деревня Червенёва):**

было, де не было. была старá баба, а дýже была худóбна, што не мала у ч'ум богач'á¹ испеч'и. сòс'иде уже јуј не хòт'или дати́ ани јенну тр'йску. так уна пúшла у л'ис мала рúж'д'ж'а² назбэрати. як уна назбэрала, та што была дýже старá, не гóнна была не себе пún'н'ати́³. так казала: хòд' бы ч'орт пришòу на н'а пún'н'нати́. и тákòј нараз зад нёји кòс' загòйка: гоп, тýј ја. а то бòу сам ч'орт. но, каже, ја на тебе пудòјму. но старá баба пристрашéна.

5. **Вýchодоземплíнскé нарёчи́.** Toto nářečí zaujíma okres sninský až do řeky Cirochy. K tomuto nářečí patří i mluva severovýchodní části okresu sobranského. Severní hranice jsou státní hranice s Polskem, jižní se kryjí s jazykovou hranicí ruského jazyka.

Místo hlásky o východozemplínském nářečí jako v nářečích jihomarmarošském a užském má hlásku *u* v takových případech jako jsou *pup* – „kněz“, *vul*, *kun*. Podobně je místo zdlouženého *ě* slyšet *ju* (*'u*), například *tu'tka* – „teta“, avšak v minulém přičestí sloves se vyslovuje *i*: *n'is* – „nesl“, *p'ik* – „pekl“, *uti'k* – „utekl“. Tímto rysem se sblíží východozemplínském nářečí již s západními nářečími podkarpatoruskými. Stejně se i od sloves *plesti*, *vesti*, *mesti* vyslovuje minulé přičestí činné s hláskou *i* a s koncovkou obvyklou u všech sloves: *pl'iu* – „pletl“, *v'iu* – „vedl“, *m'iu* – „metl“. Tvary s koncovkou *-h* jsou zde neznámé (např.: *pl'uh*, *v'uh*). V celém nářečí je slyšet *y* (*ы*) po sykavkách, například: *šy'ti*, *žy'to*, *žyd* (je zřetelným *y*). Souhláska *č* se zde vyslovuje ještě měkčeji než v nářečí užském a berežském.

Uvádíme příklad textu východozemplínského nářečí.¹⁹

Пример
(Сташчин Снинского района):

быу́ jedén хлѣпч'иш'е¹ худѣбнѣй и служѣу у́ jedнѣго гáзды. гониу́ вуу́ци². вѣшоу раз нá-поле и сиу́ соб'и́ на пн'а. и п'йскау на п'иш'áл'ц'и³ так крáсно аж л'из рѣзл'игáуса. и быу на тѣм пѣлу́ крал'⁴ на пол'овáтц'и⁵. и уч'уу́ жаг уу́н крáсно п'йскау. и прешѣу (и)д н'ѣму и зв'иду́јеса н'ѣго, же ч'ом такѣй веселѣй. а (у)ун му́ отпов'идат': ч'ѣго́ бы́ ја са мау́ жѣрити⁶ кет' áне сам нáјасн'ишнѣй крал' не је ш'аслив'ишнѣй а богат'ишнѣй жаг жа. а крал' са засм'и́јау и попрѣси́уса н'ѣго: шо ты хѣпч'ику́ такѣго

6. **Зáпáдоземплínské nářečí.** Tímto nářečím mluví obyvatelstvo západní části okresu sninského, tj. na západ od údolí řeky Cirochy až k údolí Laborce a Ol'ky. Od východozemplínského nářečí je oblast nářečí záпáдоземплínského oddělena vodním předělem řek Cirochy a Udavy. Jižní hranicí je hranice mezi jazykovým územím ruským a východoslovenskými nářečími. Severní hranicí je státní hranice Slovenska a Polska, jdoucí po hlavním hřbetu. Záпáдоземплínské nářečí se od svého východního souseda značně liší. Staré zdloužené hlásky *ō, ē* jsou v zavřené slabice zastoupeny ne hláskami *u (ü)*, nýbrž hláskou *i*. Záпáдоземплínsky se říká *p'ip* „kněz“, *v'il* „vůl“, *kin'* „kůň; vedle *popa', vola', kon'a* v 2. pádě jednotného čísla; stejně *n'is* „nesl“, *pl'iyu* „pletl“, *v'iyu* „vedl“, *zb'iyu* „zbodl“. Slova „med“, „led“ zní *m'id, l'id*. A tak se *n'is* „nos“ a *n'is* „nesl“ ve výslovnosti neliší, neboť se souhláska vyslovuje před *i* vzniklým z *ē* i před *i* vzniklým z *ō* stejně měkce. Tímto rysem se záпáдоземплínské nářečí blíží v jistém smyslu k jihomaloruským nářečím, při tom se však od nich mnoha jinými důležitými zvláštnostmi liší. Záпáдоземплínsky se slova *ky'snuti, ru'ky, no'hy, chý'ža* vyslovují s hláskou *y (ы)*. Staré zdloužené hlásky *ō, ē* jsou v zavřené slabice zastoupeny ne hláskami *u (ü)*, nýbrž hláskou *i*. Záпáдоземплínsky se říká *p'ip* „kněz“, *v'il* „vůl“, *kin'* -

¹⁹ G. Gerovskij, 1995: 29

„kũň; vedle *popa´, vola´, kon´a* v 2. pádě jednotného čísla; stejně *i n´is – „nesl“*, *pl´iŷ – „pletl“*, *v´iŷ – „vedl“*, *zb´iŷ – „zbodl“*. Slova „med“, „led“ zní *m´id, l´id*. A tak se *n´is – „nos“* a *n´is – „nesl“* ve výslovnosti neliší, neboť se souhláska vyslovuje před i vzniklým z *ē* i před i vzniklým z *ō* stejně měkce. Tímto rysem se západozemplínské nářečí blíží v jistém smyslu k jihomaloruským nářečím, při tom se však od nich mnoha jinými důležitými zvláštnostmi liší.

Uvádíme příklad textu západozemplínského nářečí:²⁰

(село Чертежное под городом Межилаборцем):

једен гáзда барз не дóбрьј быу та п’ишóу косíти, а жéна му вынэсла íсти, та лем се¹ на н’у крìч’áу. та она пак пòв’íдат: гáздóч’ку м’и(ј), ты óстан’ дóма, а ја п’íду косíти. та в’ин остáу дóма та варíу перóгы, та се кóтрыј п’ёр’их силý, та се зиу. тај уж не остáу лем једен п’ёр’их. та једен п’ёр’их вын’íz жéн’и óб’íдати, а мау г-год’ён’ч’áти² правíти мáсло, та з’ау бод’ёнч’а на плéч’и и п’ишóу на вóду. а с’а схыlíу вóду зач’ёрти, та с’а выл’ало шýтко. а мау двóје т’ёл’át та јиг выметáу на п’ид, жéбы гын íли. т’ёл’áта попада́ли с пóду та с’а побíли. тај зау познимáу скíркы та пòв’ишáу на п’ид. а в’еч’ур пришлí мáч’кы³ на п’ид скíркы грýсти, та јим с’а блишч’áли óн’и. тај пов’íдал жéн’и: јој, женóч’ко, на пóд’и ч’óрти, та з’ау св’íч’ку тај запалíу хýжу, жéбы ч’óрти загóр’íли. та таг гáзда погаздынíу.

Примечания. 1. „всегда”. – 2. боден’ка, уменьшительное бодён’ч’а, ср. р. „масленка”. – 3. „кошка”, из венг. *maczka* „кошка”.

7. **Šaryšské nářečí.** Území šaryšského nářečí je dost značně protáhlé: od vodního předělu řeky Laborce a Ondavy i od říčky Olíky se rozprostírá jeho oblast, přes řeku Poprad až k hranicím bývalé župy Spišské. Severní hranicí je státní hranice Slovenska a Polska; jižní hranice se kryje s hranicí mezi jazykovou oblastí podkarpatoruskou a slovenskou. Na území tak značně protáhlém se ovšem na rozličných místech objevují rozličné zvláštnosti lidové řeči. Místo staré zdloužené hlásky *ō* má šarišské nářečí stejně jako západozemplínské *i*: *v´il, p´ip, kin´*. Zdloužená hláska *ē* v zavřené slabice se jeví jako *i* jen ve východní části šarišského nářečí: říkají *n´is – „nesl“*, *p´ík – „pekl“*, tak i

²⁰ G. Gerovskij, 1995: 31

m'íd – „med“, *l'id* – „led“. Odlišným znakem šarišského nářečí je zvláštní výslovnost zvuku *l*, kterou v ostatních podkarpatorských nářečích nenacházíme. Souhláska *l* tu zní totiž tak, že se svým zvukem blíží hlásce *ʎ* (*v*). V okrese sabinovském skutečně souhláska *l* splynula úplně s hláskou *v*; tak říkají *čeʎo* – „čelo“, *vov* – „vůl“, *bʎycha* – „blecha“ (místo *vol*, *blycha*), tak i *vame* (místo *lame*) – „lámá“. Zcela tvrdá je souhláska *c* na rozdíl od všech ostatních nářečí podkarpatorských, kde tato hláska uchovává svou měkkost. Šaryšsky se říká: *otéc' -„otec“*, *za'jac'*, *pšeni'c'a*. Naproti tomu se však hláska *s* vyslovuje s měkkostí jinak v ruštině neobvyklou. Zvláště v značné části Šaryše lze slyšet místo obvyklého ruského změkčeného *s'* zvláštní druh měkkého *š'* přešlého sem z polštiny. Šaryšsky se říká např. *š'ino* – „seno“, *švatyj* – „svatý“, *š'vit* – „svět“ místo obvyklého *s'ino*, *sv'atyj*, *sv'it*, jak se vyslovuje v ostatních podkarpatorských nářečích.

Předložka *v* zní v šarišském nářečí jako *f* nebo *ch*; říkají *f sad'i* – „v zahradě“, *f poli* – „v poli“, *f cerkvi* – „v kostele“ nebo *ch sad'i*, *ch poli*, *ch cerkvi*. Před samohláskami a znělými souhláskami zní tato předložka jako *h*: *h outar'i* – „v oltáři“, *h doloni* – „v dlani“. V ostatních podkarpatorských nářečích zní tato předložka jako *ʎ*; říká se *ʎ sad'u* – „v zahradě“, *ʎ cerkvi*, *ʎ dolo'ni*. Tázací zájmeno zní *chto*, *što*. Jak vidíme, šaryšské nářečí již značně podlehá vlivu sousedních jazyků západoslovanských, např. polštiny, slovenštiny a pozbylo mnoho vlastností ruského jazyka, z nichž nejdůležitější je ztráta volného a pohyblivého přízvuku. V šaryšském nářečí nacházíme některá slova bez tzv. ruského plnohlasí: místo *doroĥa* říkají *draĥa* – „draĥa“, od přídavného jména *doroĥyj* se tvoří komparativ *draššyj* (místo *doroššyj*) – „dražší“. Ostatní příklady, uvedené pro jiná nářečí, zní zde jako v nářečí západozemplínském. Uvádíme příklad textu:²¹

²¹ G. Gerovskij, 1995: 32

Пример шаршского говора
(деревня Русская Поруба, район Межилаборца)

тóго с'л'ипóго одвѣли до валáлу¹, привѣли го до јѣдној хѣжы, и зв'ид'іјес'а, же штô ту новóго. и зачáли му госпраул'áти о крал'іус'кы принцѣзы, же два с'а одáли, а трѣт'а ч'ѣкат за јѣнным капитáном, кóтрыј уж páру рóкыу п'ішол на ўрлап². и в'ин дóраз знал, же о ним је б'ѣс'іда. он мáл от тој принцѣзы јѣден злáтыј

8. **Spišské nářečí.** Jedná se o nejzápadnější z podkarpatoruských nářečí. Zaujímá část okresu starol'ubovenského, levočského, spišskostarovského a jeho hranicemi jsou hranice podkarpatoruského jazykového území. Toto nářečí, obklopené ze všech stran jazykovým živlem západoslovanským (slovenským a polským), do sebe absorbovalo stejně jako nářečí šaryšské množství jinojazyčných složek a ztratilo také i ruský volný a pohyblivý přízvuk. Přesto si však spišské nářečí dosud zachovává mnoho starobylých a svérázných zvláštností. Místo starého *o* je slyšet v zavřené slabice hlásku *y* (*ы*). Dále sem patří především výslovnost *pyp* – „kněz“, *kyn'* – „kůň“, *mjyd* – „med“ atd. Zvláštností spišského nářečí je také výslovnost *ji* ve slovech *vjira* – „víra“, *mjira* – „míra“, kde *ji* vzniklo ze staré hlásky *ě*.

Uvádíme příklad textu:²²

**Пример спишского говора
(из деревни Фольварк).**

быу цар' а мау кон'а а по́ждау сво́јым слугом, же хторы́ перше
приде́ пов́јысти, же кын' здох, то́го даст об́јысити. служи ш'а
старали межды собом, же хторы́ перше цар'јови пов́јыст, та го
цар' даст об́јысити. ани једен не јшоу пов́јысти, бо ш'а бојау.
ишоу циган, по́ждау слугам: цо ш'а ста́рајут? служи по́ждали, же
јым не поможе, ци́ган по́ждау: а кет геј? они му по́ждали, же по́ждау
цар', же хторы́ перше пов́јызд, же кын' здох, то го даст об́јысити.
циган пышоу ку цар'јови а по́ждау, же, пане, ваш кын' лежыт, ногы
выч'агнены, јазык вывалены́ а не дыхат. цар' по́ждау, же цо је му.
циган по́ждау, же не зна. цар' по́ждау: пане, вас тре́ба об́јысити,
бо сте по́ждали, же кын' здох. цар' не знау, цо робити, бо сам
пов́јыу, же кын' здох.

(Gerovskij, 1995: 17-34)

Spisovný jazyk na Podkarpatské Rusi se utvářel díky jiným spisovným jazykům, kterými byly staroslověnština, latina a ruština. Tento proces byl také ovlivněn zavedením prvků výše uvedených spisovných jazyků do řeči místního dialektu, tj. jazykovou syntézou s nerovnoměrným podílem jazykových elementů, což nakonec vedlo k multivariačnímu tzv. "jazycije". Existují různé historické periody formování podkarpatoruského spisovného jazyka, které se ne vždy shodují s časovými a prostorovými hranicemi. V 80. letech 20. století P.R. Magochi (Magosci 1987) navrhl rozdělení procesu formování spisovného podkarpatoruského jazyka do šesti období, přičemž lingvistické komponenty vypadají přibližně takto:

²² G. Gerovskij, 1995: 35

	Období	Lingvistické prvky spisovného jazyka
1	17 stol. – 1. pol. 18. stol.	Staroslověnština + národní řeč
2	18 stol. – 1. pol. 19. stol.	Staroslověnština → Staroslověnština karpatského původu + národní řeč
3	2. pol. 19. stol. – 1. pol. 20. stol.	Staroslověnština karpatského původu + národní řeč + ruština + ukrajinština
4	1919. – 1945	Karpatorusínský spisovný jazyk + ukrajinština + ruština
5	1945. – 1980	Ukrajinaština ← ruština
6	Konec 20. století – 21. stol.	Karpatorusínský spisovný jazyk + ukrajinština

Z takového pohledu není vidět určitý schématický vývoj jazyka podkarpatoruského, a proto podkarpatoruská nářečí můžeme tedy rozdělit na následující skupiny:

1. **Nářečí starobylého složení**, tj. ta nářečí, která zachovávají výslovnost u nebo ü místo staršího o nebo e v zavřených slabikách (*pup, vul, kuň nebo püp, vül, küň*). Sem patří podkarpatská nářečí východní: a) jihomarmarošské, b) severomarmarošské, c) berežské, d) užské, e) východozemplínské.

2. **Nářečí starobylého složení**, na která působila severokarpatská haličská řeč a západoslovanská polština a slovenština. K těmto nářečím patří podkarpatská nářečí západní, která mají i místo staršího o nebo e v zavřených slabikách a která ztratila (s výjimkou západozemplínského nářečí) volný a pohyblivý ruský přízvuk. Jsou to nářečí a) západozemplínské, b) šaryšské, c) spišské. Pozůstatky původního stavu těchto nářečí, vyskytující se v oblasti nářečí západozemplínského, šaryšského a spišského, jsou trvalým svědectvím o jejich dřívější podobě.

3. **Nářečí původu nového**. Sem patří: a) pohraniční vrchovinské nářečí, které je ve svém základě severokarpatským haličským nářečím a podlehl vlivu jihokarpatského

(podkarpatoruského) nářečí po osídlení Vrchoviny obyvatelstvem z Haliče; b) bočkovské nářečí, ve své podstatě podkarpatoruské, které do sebe vstřebalo haličské (západomaloruské) zvláštnosti od přistěhovalého obyvatelstva, které se tam usadilo.

Nepatří ke skupině podkarpatoruských nářečí tzv. nářečí huculské v severovýchodní části Marmaroše. (Gerovskij, 1995: 35-39)

Pro porovnání s ostatními nářečími uvádíme příklad textu huculského nářečí, kde jsou staré hlásky *ō*, *ē* = *i*, *ь* neudrží se a *ja* = *je*.

Odnomu čolovikovy zachotiloše jisty plody. Vin kupyv sobi odno jablyko ta pojiv — jemu šče še choťilo jisty. Vin kupyv sobi druhé jablyko taj pojiv; jemu šče še choťilo jisty. Vitak vin kupyv sobi i trete jablyko taj pojiv; y vse šče še mu choťilo jisty. Vitak vin kupyv sobi odnu hrušku a koly totu yživ, stav sytym. No ta čolovik udaryvše po holovi ta kazav: "Jakyj ja durnyj, kilko ja jablyk pusto pojiv. Ne znav ja zaraz yzisty odnu hrušku."

(Bonkáló Sándor: A Rahoí kisoroz nyelvjárás, Gyongyós, 1910, str. 49; Rachovo, Marmaroš) (Pankevič, 1923: 138)

5 Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo seznámit čtenáře s historií, kulturou a jazykem Podkarpatské Rusi. V první kapitole jsme prozkoumali nejen historická fakta a historické události daného regionu, ale také zastoupení Rusínů po celém světě. Dále jsme zmínili i postavení Rusínů v Polsku (Lemki, Lemkovština), na Slovensku (Prešov) a v Srbsku (Vojvodina), kde je rusínština je kodifikovaným jazykem.

Jelikož Rusíni patří do skupiny národnostních menšin, existují po celém světě různé organizace a společenství, sdružující příslušníky této národnosti. V ČR existují dvě organizace: „Společnost přátel Podkarpatské Rusi“ (SPPR) a „Občanské sdružení Rusínů a přátel Podkarpatské Rusi“.

Ve druhé a třetí kapitole jsme se zabývali obdobími charakterizujícími vývoj literárního rusínského jazyka a jeho místních dialektů. Uváděli jsme první lingvisty Podkarpatské Rusi, první učebnice a gramatiky, které byly publikovány pro studium rusínského jazyka. Po revoluci v letech 1848-1849 lze pozorovat velký rozkvět písemnictví a vývoj spisovného rusínského jazyka a to díky národnímu oživení karpatských Rusínů a činnosti nejvýznamějšího rusínského národního buditele Alexandra Duchnoviče. Bez ohledu na to, že Rusíni jsou národnostní menšinou, jejich kulturní život se úspěšně rozvíjí. O tom svědčí různé kulturní a vzdělávací společnosti, systematické publikování knih a vydávání časopisů v rusínském jazyce, výuka rusínštiny jako mateřského jazyka ve školách v Zakarpatské oblasti, Chorvatsku a Srbsku a existence Ústavu rusínského jazyka a kultúry v Prešove (Slovensko).

Při psaní své bakalářské práce jsem se opírala především o knižní zdroje vynikajících lingvistů G. Gerovského a I. Popa. Také mi pomohly vlastní zkušenosti z komunikace s Rusíny během mého pobytu na Zakarpatské Ukrajině.

6 Resumé

Бакалаврская работа «Русинский язык и его диалекты» состоит из трёх глав, в которых содержится ключевая информация об истории Подкарпатской Руси, населении, проживающем на данной территории, об истории развития русинского языка. Отдельное внимание уделяется классификации подкарпаторусских диалектов, их особенностям, сравнению и выявлению сходств и различий. Неотъемлемой частью работы является приложение с изображениями учебников и журналов на русинском языке, картами, изображающими регионы, в которых говорят на русинском языке. Настоящая работа может послужить источником для изучения Подкарпатской Руси и особенностей возникновения русинского языка.

Bakalářská práce „Rusínský jazyk a jeho dialekty“ se skládá ze tří kapitol, které obsahují klíčové informace o historii Podkarpatské Rusi, o obyvatelstvu daného regionu a o vývoji rusínského jazyka. Zvláštní pozornost je věnována klasifikaci karpatských dialektů, jejich vzájemnému srovnání a představení shod a rozdílů. Nedílnou součástí práce je příloha s obrázky učebnic a časopisů v rusínském jazyce a mapami regionů, kde se používá rusínský jazyk. Tato práce může sloužit jako zdroj pro studium Podkarpatské Rusi a vzniku rusínského jazyka.

7 Seznam použité literatury a pramenů

CMELÁŘ, Josef, KLÍMA, Stanislav, NEČAS, Jaromír. *Podkarpatská Rus: obraz poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových*. Praha: Orbis, 1923.

GENZOR, Josef. *Jazyky světa*. Brno: Lingea, 2015. ISBN 978-80-7508-061-5.

GEROVSKIJ, Georgij. *Jazyk Podkarpatské Rusi. Československá vlastivěda, díl III. Jazyk*. Praha: Sfinx, 1934.

PANKEVIČ, Ivan. *Jazyková otázka v Podkarpatské Rusi*. Praha: Orbis, 1923.

PERFECKIJ, Eugen. *Přehled dějin Podkarpatské Rusi*. Praha: Orbis, 1923.

POP, Ivan. *Podkarpatská Rus, osobnosti její historie, vědy a kultury*, Praha: nakladatelství Libri, 2008.

TICHÝ, František. *Písemnictví na Podkarpatské Rusi*. Praha: Orbis, 1923.

VOLOŠIN, Augustin. *Řecko - katolická církev v Podkarpatské Rusi*. Praha: Orbis, 1923.

ГЕРОВСКИЙ, Г.Ю. *Язык Подкарпатской Руси*. Москва, 1995.

ДУЛИЧЕНКО, А.Д. *Письменность и литературные языки Карпатской Руси 15 - 20 вв*. Ужгород: Издательство В. Падяка, 2008. ISBN 978-966-387-020-5.

КЕРЧА, И. *Словник русько-русинський: 65 000 слів*, Ужгород: Издательство ПоліПрінт, 2012. – Т.1. ISBN 978-966-2595-26-0.

КОНДРАТОВИЧ, М. *История Подкарпатской Руси для народа*, Ужгород: Выдавництво товариства «Просвѣта» № 35-37, 1924.

КОСТЮШКО, И.И. (под ред.) *Советское Славяноведение*, Москва: Издательство «Журнал Академии наук СССР» 1972 .

ПОП, И. *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород: Издательство В.Падяка, 2001. ISBN 966-7838-23-4.

СТЕПАНОВ, Г.В. (под ред.) *Вопросы языкознания*, Москва: Издательство «Наука», 1985.

СУЛЯК, С.Г. *Русины: этапы истории* // Русин. 2005. № 1 (1).

СУЛЯК, С.Г. *Русины: уроки трагической истории // Русины Карпатской Руси: проблемные вопросы истории и современность*. Новочеркасск: Лик, 2010. - ISBN 978-5-9947-0127-0.

СУПРУН, А. Е., КАЛЮТА, А. М. *Введение в славянскую филологию*: [Учеб. пособие для филол. фак. ун-тов], Минск, 1981.

ЯБУР, В., ПЛІШКОВА, А. *Русинський язык у зеркалі нових правил про основні і середні школи з навчанням русинського языка*. — 2. — Пряшев: Русин і Народны новинки, 2005. ISBN 80-88769-61-2.

Elektronické zdroje

POP, I.: Osobnosti našich dějín - Olšavský Michail Manuil [online], © 2015 [cit. 19.03.2019]. Dostupné z <https://www.rusyn.sk/ivan-pop-osobnosti-nasich-dejin-olsavsky-michail-manuil/>

POP, Ivan. Podkarpatská Rus v době osvícenství [online] 2011 [cit. 17.02.2019]. Dostupné z <https://www.rusyn.sk/dejiny-rusinu-f/>

POP, Ivan. Podkarpatská Rus v Rakousko-Uherské monarchii [online] ©2011 [cit. 19.02.2019]. Dostupné z <https://www.rusyn.sk/dejiny-rusinu-h/>

POP, Ivan. Podkarpatská Rus ve víru protihabsburských a protitureckých válek [online] ©2011 [cit. 10.02.2019]. Dostupné z <https://www.rusyn.sk/dejiny-rusinu-e>

Prešovská univerzita v Prešove. Ústav rusínskeho jazyka a kultúry [online], ©2019 [cit. 4.03.2019]. Dostupné z: <https://www.unipo.sk/pracoviska/urjk/uvod>

Rusíni [online], ©2019 [cit. 21.01.2019]. Dostupné z <https://cs.wikipedia.org/wiki/Rusíni>

Rusínská národnostní menšina [online], ©2006 [cit. 4.03.2019]. Dostupné z <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/mensiny/rusinska-narodnostni-mensina-16151/>

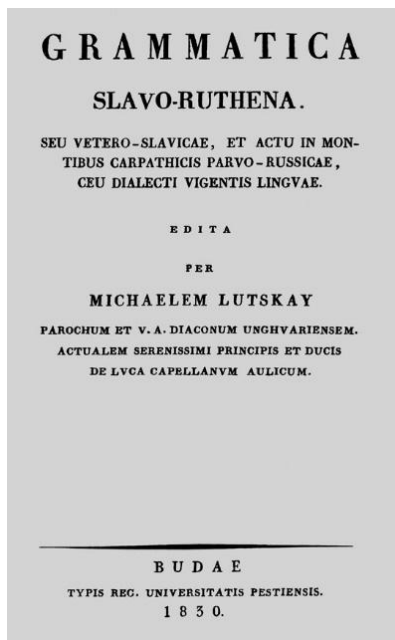
Rusínská národnostní menšina [online], ©2006 [cit. 4.03.2019]. Dostupné z <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rnm/mensiny/rusinska-narodnostni-mensina-16151/>

Rusínský jazyk [online], ©2015 [cit. 16.03.2019]. Dostupné z <http://prozak.info/IIstoriya/Descho-pro-slov-yans-ki-movi-ta-rusins-kij-yazyk>

Русины, Численность и ареал на 2001-2011 гг. [online], ©2019 [cit. 21.01.2019]. Dostupné z <https://ru.wikipedia.org/wiki/Русины>

8. Přílohy

1. Obr. 1. Латиномовна «*Grammatica slavo-ruthena*» (укр. «Грамматика слов'яно-руська») М. Лучкая, 1830



2. Obr. 2. "Церковная газета" - Общ. св. Стефана, И. Раковский, 1856



3. Обр. 3. "Свет" - Литературная газета, издаваемая Общ. Василия Великого, Унгвар, 1869-1871



4. Обр. 4. "Наука" - Духовна і поучительна газета для угро-руського народа, Унгвар, 1913



5. Obr. 5. *Gramatika bačvaňsko-ruskej bešedi*, Gavrijil Kostelnik, 1923



6. Obr. 6. Spiš



7. Obr. 7. Šariš



8. Obr. 8. Dějiny československé, Josef Pekař, 1991 dotisk (ISBN 80-900354-2-6) originálu od 1921

